

МОВА ЗАКОНУ ЯК УМОВА ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ І СТАБІЛЬНОСТІ

Законотворчість вимагає від законодавця не лише відповідного рівня загальної і правової культури, а й спеціальних знань, певних навичок володіння мистецтвом формування текстів законодавчих актів. Мова закону – це та першооснова, що дозволяє оцінити не тільки зміст, стиль, форму, а також якість законодавства й результати законотворчої діяльності. Точність і зрозумілість юридичних формулювань, їх чітке мовне втілення, правильне й однакове вживання правової термінології багато в чому визначають ефективність і стабільність законодавства, сприяють зміцненню законності. Проблемою мови законодавства в різні часи займалися багато вчених, як-то: А.С. Піголкін, Ю.О. Тихомиров, Д.В. Чухвичов, К.К. Панько, О.А. Ушаков, М.І. Ковальов [Див.: 7-9] та ін.

Мова законодавства є засобом оптимального закріплення в правовій нормі певного масштабу поведінки, спрямованої на регулювання суспільних відносин [7, с. 141]. При цьому варто враховувати, що стосовно права вона виконує 2 взаємозалежні функції – *відображуючу* (виражає зовні волю законодавця) і *комунікативну* (доводить цю волю до відома учасників суспільних відносин). Завдання комунікації полягає у впливі на волю й свідомість людей, щоб створити спонукальні мотиви поводитися правомірно, відповідно до вимог правових приписів, використовуючи права й виконуючи юридичні обов'язки.

Мовне втілення нормативного акта надає волі законодавця цілісності, закінченості форми, забезпечує його доступність, максимальну зручність для вивчення й застосування. Якщо мова недостатньо розроблена, примітивна, має незначний словниковий запас, написати нею точний, зрозумілий і досконалий закон досить складно. І навпаки, чим багатше й досконаліше мова, якою пишеться закон, тим легше повно, дохідливо й максимально точно передати думку законодавця, тим більше існує можливостей для досягнення також й форми підготовлюваних актів [9, с. 8,9]. Нарешті, обов'язково треба враховувати що, чим зрозумілішою й доступнішою буде мова закону, тим правильніше, повніше й точніше зміст законодавчих приписів буде сприйматися тими, до кого вони звернені.

На відміну від повсякденної мови, що стихійно виникла в людському спілкуванні, мова закону створюється в тій чи іншій національній правовій системі спеціально, шляхом цілеспрямованого відбору й обробки природного мовного матеріалу в такий спосіб, щоб найбільш точно й разом з тим дохідливо викласти юридичні правила, забезпечити ефективність їх владного впливу на волю і свідомість людей. Слова, призначені для текстуального закріплення правової норми, одержують подальший структурно-смісловий розвиток під впливом об'єктивних властивостей і ви-

мог права. У мові закону виробляються оптимальні способи передачі правової інформації, і в цілому вона відбиває юридичну картину світу, що склалася в певній правовій системі внаслідок пізнання правових властивостей і зв'язків об'єктивної дійсності. Уміння використовувати специфічну мову закону вважається найважливішим навиком законодавця [3, с. 309].

Красномовно на адресу юристів висловилася відомий фахівець-лінгвіст Н.В. Артикуца: «У їх професійній діяльності постійно виникатимуть ті чи інші питання термінологічного і мовностилістичного характеру. Навряд чи в якомусь іншому виді писемного мовлення зовнішня форма висловлення має таке велике значення, як у юриспруденції» [1, с. 58]. Дійсно, важко переоцінити значення мови для законотворчості, тому навряд чи можна назвати будь-яку іншу сферу суспільної практики, де помилково побудована фраза, розрив між думкою та її текстуальним вираженням, невдало або неправильно побудована фраза здатні спричинити настільки тяжкі, іноді навіть трагічні наслідки. Порушення логіки закону, неточність його формулювань, невизначеність (так звана «розмитість», «аморфність») використаних термінів породжують численні запити, вимагають доповнення, тлумачення й роз'яснення, викликають непродуктивну витрату часу, сил та енергії й у решті-решт призводять до нестабільності цього правового акта.

Саме тому мова закону повинна відповідати певним вимогам, що встановлюються законодавчою технікою. Розглянемо їх.

1. *Офіційний характер, документальність* зовнішнього мовного вираження думки законодавця. Мова закону – це мова офіційного документа, у якому виявлено не індивідуальну волю, не суб'єктивні уявлення, а колективну волю законодавчого органу, який представляє державно-організоване суспільство в цілому. Причому остання має державно-владний характер і втілюється у відповідних, задалегідь установлених формах, що мають офіційне значення. У правовому акті мовна форма є *нормативною і формально закріпленою*, тому вона не може бути самостійно змінена або викладена іншими словами. Порядок слів, речень і частин тексту не змінюється. Без особливої документальної форми право, як сукупність (система) загальнообов'язкових для виконання правил (приписів), неможливо.

2. *Виразність і простота* мови законодавства. Тільки при зрозумілості викладу норми права є можливість реально дотримуватися правила, відповідно до якого незнання закону не служить виправданням для його невиконання. Однак прагнення до ясності й доступності викладу закону не повинно завдавати шкоди повноті, точності й глибині формулювання нормативних положень, призводити до безглузлого спрощення і примітивізму. Чимало правовідносин, які регулюються законодавством, достатньо складні, що не може не відбитися на викладенні відповідних норм. Правотворчість часто тяжіє до оперування різноманітними своєрідними, складними і специфічними поняттями, що стосуються економіки, техніки, медицини та інших галузей знань з їх особливою термінологією. Тому є правильним, коли проект закону розпочинається з пояснення термінів, які вживаються в ньому [4, с.36]. Ще Декарт говорив, що тлумачення значення слів позбавить світ від половини його помилок. Ступінь простоти й виразності нормативного акта має визначатися залежно від того, на кого він розрахований, якої сфери відносин безпосередньо стосується.

3. *Максимальна точність* вираження думки законодавця, що впливає з основного призначення права в суспільному житті – регулювати поведінку людей. Інакше

кажучи, це досягнення найтіснішого співвідношення між ідеєю, точкою зору законодавця і втілення їх у законодавчій формулі. Ця специфічна вимога служить передумовою виконання велінь закону і виключає його довільне тлумачення й реалізацію. Викладене у свою чергу ставить низку вимог до термінології нормативного акта, що покликані забезпечити його точність: а) використання термінів із чітким і конкретно окресленим змістом; б) використання слів і виразів у їх прямому й первинному значенні; в) відмова від двозначних і багатозначних термінів.

Окремо хотілося б звернути увагу на таку вимогу, як *єдність термінології*, яка застосовується у всьому законодавстві або, у всякому разі, у великих його розділах. Вона полягає передусім у тому, що правовому поняттю повинен відповідати той же самий термін у різних нормативних актах, а різні правові поняття не слід позначати одним терміном [9, с. 18-35]. Приміром, словосполучення «близькі родичі» вживається в декількох галузях законодавства, але зміст його різний, що порушує вимогу до єдності термінології і є суттєвим недоліком правотворчості. Його можна виявити й при порівнянні текстів Цивільного (ЦК) і Господарського (ГК) кодексів [2; 2003. – № 18, № 19-20, №21-22. – Ст. 144; 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356]. Наприклад: ЦК містить поняття «правочин» (ст. 25), а ГК – «угода» (ст.179); ЦК застосовує категорію «статутний капітал» (ст. 113), а ГК – «статутний фонд» (ст. 80); ЦК передбачає «недійсність правочину» (ст. 215), а ГК – «недійсність зобов'язання» (ст. 207). Можна заперечити, що вживання тих же самих термінів погіршує стиль мови законодавця. Однак для юридичного тексту це заперечення не є прийнятним, тому що розмаїтість у ньому може завдати шкоди точності, а головне – однозначності викладу думки законодавця, знизити ефект розуміння правового тексту.

4. *Стислість* законодавчої мови. Закон, як правило, має бути лаконічним, як і будь-який наказ, конкретна директива. Використання в ньому мовних засобів повинне бути гранично економічним. Не слід викладати зміст закону довгими, переобтяженими фразами, між якими нерідко розривається логічний зв'язок. Багатослівність, зайві слова, повторення засмічують текст і відволікають від з'ясування його змісту. Такі часто вживані слова, як «підняти», «зміцнити», «підвищити», «активізувати», «поглибити», «охопити», не несуть інформаційного навантаження, вони розпливчасті, позбавлені конкретності і взагалі не мають нічого спільного з мовою закону. Чіткість, економічність, лаконічність – необхідні властивості тексту закону, завдяки яким він має можливість найбільш ефективно регулювати відповідні суспільні відносини. Однак стислість не повинна досягатися за рахунок обмеження змісту, в якому мають бути всі юридично значимі елементи, без цього губиться й точність закону [6, с. 292].

5. *Стиль викладення* як данина формальній логіці, яка забезпечує послідовну змістову побудову закону, раціоналізує його структуру і сприяє його стабільному, ефективному функціонуванню як нормативно-правового акта вищої юридичної сили. Законодавчий стиль має бути *безособовим, однаковим*, у ньому використовується конкретний набір мовних засобів. Закон не має авторства, точніше, його автор узагальнено безособовий, бо ним виступає державний орган, наділений законодавчими повноваженнями. Безособовому характеру викладення тексту закону сприяє вживання дієслів і дієприкметників в безособовій формі, як-то: «наказую», «гарантується», «прийнято», «забезпечується» тощо.

У законі не слід використовувати також експресивні й образні засоби мови. Не-

обхідно домагатися *логічної стрункості, глибини й послідовності* викладення, смислової завершеності. У такому тексті не має бути нічого зайвого, штучного, невинного, яскравого й недостатньо точного. Стриманість тону, відмова від прийомів риторичного посилення або послаблення експресивного впливу – характерна риса стилю тексту закону. У ньому неприпустимі політичні гасла, пишномовні й мітингові фрази [3, с. 278, 279]. Як приклад можна послатися на мовні прийоми (термінологію), які використовувалися в раніше чинному кримінальному законодавстві, від яких надалі законодавець цілком виправдано відмовився. Так, у первинній редакції злочин, передбачений ст. 56 КК України 1960 р. йменувався як «зрада Батьківщини». Однак використаний тут термін «Батьківщина» навряд чи можна назвати правовим, бо він має скоріше емоційно-образний характер і, видимо, ідеологічну основу. Тому зовсім справедливо при внесенні змін у КК України в 1992 р. було використано більш точний і дійсно правовий термін – «державна зрада». Ця термінологія була прийнята і при створенні нового КК України 2001 р. (ст. 111 КК) [2; 1992. – № 35. – Ст. 511].

Недотримання вимог законодавчої техніки щодо мови при прийнятті відповідного закону може призвести до необхідності внесення в подальшому змін до нього, внаслідок чого цей акт може втратити свою стабільність.

Отже, для вирішення проблеми підвищення стабільності українського законодавства дуже важлива нормотворча розробка лінгвістичних стандартів мови закону. Існує нагальна потреба також у законодавчому закріпленні таких основних вимог до законопроекту, як: 1) повнота регулювання відповідної сфери суспільних відносин, відсутність у законі прогалин; 2) визначеність і точність формулювань, виразів, окремих категорій, термінів і понять; 3) доступність, зрозумілість, виразність і дохідливість мови закону для суб'єктів права (адресатів), на яких поширюється його дія; 4) функціональний стиль мови; 5) чітка система побудови закону (цілісність, збалансованість, внутрішній зв'язок і взаємозалежність усіх частин законодавчої конструкції, логічна послідовність викладу думки законодавця); 6) уніфікація форми структури закону, способів і прийомів викладення нормативно-правових приписів; 7) максимальна економічність і компактність законодавчих формул [5, с. 25].

Висока якість закону, що забезпечується й за рахунок високого рівня мови закону як важливого елемента законотворчої техніки, є властивістю, що відбиває рівень досконалості останнього, його стабільність. Зрозумілість, точність і стислість мови тексту закону створюють сприятливі умови для однакового його розуміння й тлумачення, однакового дотримання, виконання й застосування. Робота з формулювання й редагування тексту закону вимагає великої уваги, досвіду й мистецтва. До того ж законотворчість – аж ніяк не випадково оцінюється саме як *творчість*, мистецтво у винаході й створенні, так би мовити, правового поля, в рамках якого втілена ступінь волі суб'єктів, запропоновано форми належної поведінки і встановлено принципи вирішення спірних питань. Найменша неточність мовного вираження – і в системі виявляються неминучі збої, неузгодженість і протиріччя, які небезпечні вторгненням сваволі в межі словесно позначеного юридичного простору.

Слід пам'ятати, що у мові закону важливо все до дріб'язків. Чи не про це свідчить відома двозначність судового рішення, що залежить від розміщення розділових знаків: «Стратити не можна, помилювати» – і життя людини поза безпекою. І зовсім інші наслідки її очікують, якщо перенести кому, після чого фраза має таку

граматичну структуру : «Стратити, не можна помилувати».

Неточне слово у праві створює підґрунтя для різного розуміння веління закону й різного його застосування, що підриває суспільні відносини й дискредитує законність. Саме тому неухильне дотримання вимог законодавчої техніки щодо стилю й мови тексту закону сприяє його вдосконаленню й ефективному застосуванню, а тим самим і підвищенню його стабільності. Законодавчо визначена система й технологія законотворчості, професіоналізм її суб'єктів мають стати одним з головних чинників законотворчого процесу в Україні.

Список літератури: 1. *Артикуца Н.В.* Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права // *Право України*. – 1997. – № 12. – С. 58-60. 2. *Відомості Верховної Ради України*. 3. *Законотворчество в Российской Федерации* / Под ред. *А.С. Пиголкина*. – М.: *Формула права*, 2000. – 608 с. 4. *Ковальський В.С., Козінцев І.П.* Правотворчість: теоретичні та логічні засади. – К.: *Юрінком Інтер*, 2005. – 192 с. 5. *Концепция стабильности закона* / Отв. ред. *В.П. Казимирчук*. – М.: *Проспект*, 2000. – 176 с. 6. *Общая теория государства и права: Акад. курс в 3-х т.* –Т. 2 / Отв. ред. *М.Н. Марченко*. – М.: *ИКД «Зерцало-М»*, 2002. – 528 с. 7. *Панько К.К.* *Методология и теория законодательной техники уголовного права России*. – Воронеж: *Изд-во Воронеж. гос. ун-та*, 2004. – 272 с. 8. *Чухвичов Д.В.* *Законодательная техника: Учеб. пособ.* – М.: *ЮНИТИ-ДАНА*, 2006. – 239 с. 9. *Язык закона* / Под ред. *А.С. Пиголкина*. – М.: *Юрид. лит.*, 1990. – 192 с.

Надійшла до редакції 10.04.2007 р.